

समकालीन भाषिक समस्या

डॉ. भरत भीमराव जाधव

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर

Corresponding Author – डॉ. भरत भीमराव जाधव

DOI - 10.5281/zenodo.18654226

प्रस्तावना:

भारत हा बहुभाषिक देश आहे. या बहुभाषिक देशामध्ये विविध प्रकारच्या भाषा बोलल्या जातात आणि या भाषांच्या समस्या वेगवेगळ्या असलेल्या दिसतात. भाषेचा संबंध हा मानवी भावभावना, मानवी अस्मिता, पूर्वग्रह यांच्याशी जोडला गेला आहे. त्यामुळेच बहुभाषिक देशामध्ये भाषेच्या समस्या वेगवेगळ्या आहेत. परंतु मनुष्य हा समस्येवर उपाय शोधणारा प्राणी आहे. त्यामुळे भाषेच्या समस्यावर तो उपाय शोधून काढून देश आणि समाजाच्या दृष्टीने ती भाषा प्रवाही करत असतो. रशिया, स्वित्झर्लंड, जपान, चीन अशा अनेक देशामध्ये भाषेच्या समस्येवर चांगल्या प्रकारे मात केली गेलेली दिसते. भारतीय संविधानात आधुनिक भारतीय भाषांमध्ये सिंधी, बंगाली, पंजाबी, उर्दू अशा चार भाषा स्वीकृत केल्या गेल्या आहेत. या चारही भाषा फक्त हिंदुस्थानामध्येच नव्हे तर पाकिस्तानमध्येसुद्धा बोलल्या जातात आणि या प्रत्येक भाषेचा ढंग, त्यांचे भाषिक सामर्थ्य हे वेगवेगळ्या प्रकारे असलेले दिसते. बंगालमध्ये रवींद्रनाथ टागोर हे विश्वविख्यात नोबेल पुरस्कार विजेते कवी आहेत त्यांच्या बंगाली रचना प्रसिद्ध आहेत. तसेच भारतीय भाषांमधील विविध साहित्याना ज्ञानपीठही मिळालेले आहे. जशी उर्दू शायरी प्रसिद्ध आहे, पंजाबी रचना प्रसिद्ध आहे तशी भारतीय भाषांच्यामध्ये मराठी ही अतिशय महत्त्वाची भाषा म्हणून आपल्याला पाहता येते. जगभरामध्ये जवळजवळ

अकरा कोटी पेक्षा जास्त लोक हे मराठी बोलतात. २०१९ च्या जनगणनेनुसार भारतामध्ये मराठी बोलणाऱ्यांची संख्या ही दहा कोटी पेक्षा जास्त आहे. मराठी ही जगातील एकोणिसाव्या क्रमांकाची भाषा आहे. स्वतंत्र भारताच्या राज्यघटनेच्या आठव्या परिशिष्टात समाविष्ट केल्या गेलेल्या २२ भाषांपैकी मराठी ही महत्त्वाची भाषा आहे. भाषा म्हणजे प्रमाण भाषा एक भाषिक समाजातील सर्व व्यक्तींना बहुतांशी समजली जाणारी समाजातील शिष्ट लोकांनी लेखनासाठी मान्य केलेली भाषा म्हणजेच प्रमाणभाषा. अशा या शिष्टमान्य लेखन भाषेसाठी आपण नेहमीच आग्रह धरतो. मराठी बोलणाऱ्यांची संख्या अमेरिका या देशामध्ये जवळजवळ ७३,६३० इतकी आहे. इजराइल मध्ये ६०,००० लोक मराठी बोलतात. ऑस्ट्रेलियामध्ये १३,०५५, कॅनडा मध्ये ८,२९५ तर पाकिस्तान मध्ये जवळजवळ ५०० लोक मराठी बोलतात. आजमितीला मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाला आहे.

समकालीन भाषिक समस्या:

समकालीन भाषिक समस्या जाणून घेत असताना मराठी भाषा आणि मराठी भाषेच्या समृद्धीमध्ये ज्या समस्या निर्माण होत आहेत त्याचा विचार आपणाला करावा लागेल. कारण भाषा ही एका विशिष्ट वर्गाची मालमत्ता नसून ती एक सर्व उपयोगी सामाजिक संस्था आहे. समाजातील सर्व वर्गांच्या सहजीवनाचे आणि सहकार्याचे एक पर्यायाने

साधन म्हणून आपण भाषेकडे बघतो. कारण भाषा ही मानवी जीवनाचे अविभाज्य अंग आहे. भाषेचा अभ्यास ही प्रत्येक समाजाची शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक गरज असते. आजच्या प्रगत मानवाच्या जीवनाकडे पाहताना भाषाहीन समाजाची आपण कल्पना करू शकत नाही. म्हणूनच मानवी जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात भाषा ही एक अपरिहार्य स्वायत्त सामाजिक संस्था म्हणून भाषेकडे आपणाला बघावे लागते. भाषा ही सामाजिक स्वरूपाची असल्यामुळे ज्या समाजाकडून ती बोलली जाते त्या समाजाचा इतिहास, त्या समाजामध्ये घडून आलेले बदल आणि त्या समाजातील सामाजिक प्रवृत्ती आपणाला भाषेतून समजून घ्याव्या लागतात. हिंदी भाषेच्या बाबतीमध्ये आपणाला एक गोष्ट प्रामुख्याने जाणवते की हिंदी ही राष्ट्रभाषा म्हणून जरी संपूर्ण देशाने स्वीकारलेली असली तरी दक्षिणेकडील बहुतांशी राज्ये हिंदीला राष्ट्रभाषा म्हणून स्वीकारण्यास नकार देतात. त्यामुळेच हिंदी येत असूनही तेथील लोक ती भाषा बोलत नाहीत त्या भाषांमध्ये व्यवहार करत नाहीत; या उलट ते इंग्रजी भाषेचा आग्रह धरतात.

भाषेचे स्वरूप हे मुख्यतः तीन प्रकारचे मानले जाते. एक उपयोजनात्मक, सांस्कृतिक आणि ज्ञानात्मक. कारण सांस्कृतिक संवर्धन, सृजनात्मक अभिव्यक्ती या दृष्टीने भारतीय भाषा या महत्त्वपूर्ण ठरतात आणि या भाषा निरंतरपणे विकसित करणे ही एक गरजेची गोष्ट ठरते. सांस्कृतिक महात्म्य आणि सांस्कृतिक अभिव्यक्ती या दृष्टीने सगळ्याच भारतीय भाषा या एकसमान आहेत. परंतु आपण ज्याला तिसरी दुनिया व तिसरे जग आपण म्हणतो त्या जगाच्या नकाशामध्ये एक राजनैतिक स्वातंत्र्य, अर्थकारण, भांडवलशाही यांच्या प्रभावामुळे इंग्रजी भाषा ही साम्राज्यवादी बनत चालली आहे. कारण कोणत्याही प्रकारचे आपल्याला ज्ञान घ्यायचे असेल तर त्यासाठी इंग्रजी ही अतिशय गरजेची आहे असेच आपण मानतो.

आफ्रिकी देश घाना, नायजेरिया, केनिया, युगांडा, टांझानिया या अनेक देशामध्ये इंग्रजी भाषेचा स्वीकार केला गेला आहे. परंतु त्या देशामध्ये त्यांच्या स्वतःच्या बोली या प्रचलित आहेत. दक्षिण पूर्व आशियाई देशांच्या मध्ये बर्मा, इंडोनेशिया, थायलंड, दक्षिण विएतनाम अशा अनेक देशामध्ये इंग्रजी हे जाणीवपूर्वक शिकवले जातं. आणि या देशामध्ये जर विद्यापीठांमध्ये प्रवेश घ्यायचा असेल तर बर्मांमध्ये पाच वर्ष, इंडोनेशियामध्ये सहा, थायलंडमध्ये आठ आणि दक्षिण विएतनाम मध्ये सात वर्षांपर्यंत इंग्रजी शिकवले जातं. पण पूर्व आफ्रिकी देशांच्या तुलनेमध्ये दक्षिण पूर्व आशियायी देशांची एक विशेषता ही आहे की, जरी या देशाने इंग्रजीला प्रमुख स्थान दिलेले असले तरीसुद्धा आपली प्रमुख भाषा ही आपली बोलीभाषा, प्रमाणभाषा ठेवलेली आहे. आणि शासकीय कामकाजामध्ये त्याच भाषांचा स्वीकार केला आहे. मौरिशसमध्ये क्रिओल ही त्यांची मुख्य भाषा आहे.

महाराष्ट्राचा विचार करायचा झाला तर महाराष्ट्रामध्ये प्रमाणभाषा म्हणून आपण मराठीचा वापर करत असलो तरीसुद्धा एक ज्ञानभाषा म्हणून आपण इंग्रजीचा सर्वाधिक स्वीकार केलेला आहे. जर आपली भाषा म्हणजेच मराठी ही जर ज्ञानभाषा ठरली तरच त्या भाषेला उज्वल भवितव्य असेल अन्यथा ती फक्त बोली बनून राहील. संयुक्त राष्ट्र संघामध्ये पाच भाषा स्वीकृत केल्या गेल्या त्यामध्ये इंग्लिश, फ्रेंच, स्पॅनिश, रशियन, चिनी आणि आता सातवी भाषा म्हणून जर्मन भाषा या भाषेचा सुद्धा स्वीकार केला गेला आहे; परंतु खंडप्राय अशा आपल्या भारत देशाची हिंदी भाषा अजूनही संयुक्त राष्ट्रसंघाने स्वीकारली नाही. संपूर्ण जगभरामध्ये हिंदी बोलणाऱ्या भाषिकांचे तिसरे स्थान असतानासुद्धा कॉमनवेल्थ कंट्री ज्यांना आपण म्हणतो तिथे हिंदी बोलणाऱ्यांच्या संख्येचे आकडे आपण बघितले तर पहिले

स्थान आहे. तरीही हिंदी भाषेला संयुक्त राष्ट्र संघाने अजूनही स्वीकृत केले नाही. एकूणच मराठी भाषेचा आपण विचार करतो त्यावेळेस या समकालामध्ये संपर्क माध्यम म्हणून मराठी भाषेचे नेमके स्थान काय आहे ? याचाही आपणाला विचार करावा लागतो. कोणत्याही भाषेची प्रतिष्ठा ही केवळ साहित्यात्मक रचना आणि सांस्कृतिक महत्त्व यावरच ठरत नाही तर या भाषा या संपर्क काळामध्ये अत्याधुनिक तांत्रिक उपकरणांचा किती वापर करतात ? आणि विभिन्न साहित्येतर क्षेत्रामध्ये त्या भाषेचा किती उपयोग केला जातो यावरही त्या भाषेचे महत्त्व ठरताना दिसते. अर्थकारण, वाणिज्य, व्यवसाय, मुद्रण, व्यापार अशा दैनंदिन कार्यामध्ये त्या त्या भाषेचा किती उपयोग केला जातो ? यावर त्या भाषेचे महत्त्व ठरते . त्यामुळेच मराठी भाषेमध्ये भाषांतर करून वेगवेगळ्या प्रकारची तांत्रिक पुस्तके ही मोठ्या प्रमाणावर आली पाहिजेत. वैद्यकीय , अभियांत्रिकी या क्षेत्रामध्ये मराठी भाषेचा वापर हा मोठ्या प्रमाणावर केला गेला पाहिजे. तरच मराठी भाषा ही भविष्यकाळामध्ये ज्ञानभाषा ठरू शकेल.

भाषा आणि भाषांतरामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर:

परवा महाराष्ट्र ग्रंथोत्तेजक सभा पुणे यांच्या साहित्य पारितोषिक वितरण समारंभामध्ये एम.के.सी.एल.चे प्रमुख विवेक सावंत यांनी एक विधान केलं की, “जर आपणाला पुढे जायचं असेल तर इंग्रजी भाषेशिवाय पर्याय नाही, हे जरी खरं असलं तरीसुद्धा मराठी भाषेमध्ये या आधुनिक उपकरणांचा सहभाग वाढवून मराठीचे क्षेत्र हे जर आपण व्यापक करू शकलो तरच मराठी भाषा ही टिकेल.” मराठी भाषेच्या लेखनासाठी सर्वसमावेशक फॉन्ट कोणता असावा यावरही अनेक मतभेद असलेले दिसून येतात. कारण एकच एक फॉन्ट हा सर्व लोकांना वापरता येईलच

असे नाही. सध्याच्या काळामध्ये युनिकोड सारखा मराठी फॉन्ट हा मोठ्या प्रमाणामध्ये वापरला जात असला तरीसुद्धा अशी अनेक अक्षरे आहेत की ती युनिकोडमध्ये टाईप करता येत नाहीत. त्यामुळे भाषिक समृद्धी ही अतिशय गरजेची आहे. भविष्य काळामध्ये आपल्याला मराठी भाषा ही जर जगभर पोहोचवायची असेल तर मराठी भाषा समजणारे अभियंते, मराठी भाषेचे अभ्यासक यांनी एकत्रित येऊन मराठी भाषेसाठी नवनवीन कल्पना वापरून मराठी भाषेचा प्रचार आणि प्रसार करायला पाहिजे. यासाठीचे एक उत्तम उदाहरण म्हणजे अण्णाभाऊ साठे यांच्या पुतळ्याचे अनावरण आणि दोन दिवसीय आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या निमित्ताने रशिया शहराच्या राजधानीमध्ये मास्को या ठिकाणी गेलो होतो. त्यावेळेस लक्षात आले की , तेथील लोकांना फक्त रशियन भाषा समजते हाताच्या बोटार मोजण्याइतपत लोकांना फक्त इंग्रजी भाषा येते. तेथील तंत्रज्ञान हे अत्याधुनिक आहे त्यामुळे त्यांनी सर्व इंग्रजी जाणणाऱ्या लोकांसाठी आणि रशियन जाणाऱ्या लोकांसाठी एकच उपकरण दिले होते आणि त्या उपकरणाचा उपयोग असा होता की, आपण जर इंग्रजी बोलत असेल तर ते रशियन माणसाला रशियन भाषेत समजत होते आणि जर तो समोरचा व्यक्ती रशियन बोलत असेल तर इंग्रजी जाणणाऱ्या माणसाला तो आवाज इंग्रजीमध्ये येत होता. म्हणजेच याचा अर्थ असा आहे की जरी एखादा व्यक्ती रशियन बोलत असेल तर इंग्रजी जाणणारा माणूस हा इंग्रजीतमध्ये तो काय बोललेला आहे हे समजून घेऊ शकतो तर आपण इंग्रजीमध्ये जे काही बोललो आहोत ती व्यक्ती रशियन भाषेमध्ये समजून घेऊ शकते. त्यासाठी दुभाषाची गरज नव्हती. मराठी भाषेच्या बाबतीमध्ये जर असं तंत्रज्ञान आपण जर अंमलात आणलं की, मराठी आपण बोललो किंवा टाईप केलं तर ते हिंदी, इंग्रजी, जापनीज, फ्रेंच, रशियन, चायनीज अशा वेगवेगळ्या भाषेमधील लोकांना ते

वाचता येईल, ऐकता येईल, आपली भाषा ही वेगवेगळ्या लोकांना समजेल म्हणजे आपण मराठी बोलत असेल तरीसुद्धा ते रशियामधील, फ्रान्समधील, जर्मनीमधील लोकांना त्यांच्या भाषेत ते आपल्याला ऐकवता येईल. जर आपल्याला असं करता आलं तर मराठी भाषेतील जी काही साहित्यनिर्मिती आहे ती साहित्यनिर्मिती ही संपूर्ण जगभर आपल्याला पोहोचवता येईल. फक्त त्यासाठी गरज आहे की आपला जो काही शब्दकोश आहे तो मराठीचा शब्दकोश हा आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने वेगवेगळ्या सॉफ्टवेअरच्या माध्यमातून आपल्याला जगासमोर आणता आला पाहिजे. कायद्याच्या पदवीचे ज्ञानसुद्धा आपल्याला मराठीतून देता आले पाहिजे. न्यायालयामध्येसुद्धा मराठीचा वापर मोठ्या प्रमाणामध्ये केला पाहिजे. न्यायालयमध्ये निकाल देत असताना त्यांनी वापरलेली भाषा ही इंग्रजी असते. त्या ठिकाणी जर मराठीचा वापर मोठ्या प्रमाणामध्ये केला गेला तर आणि केस लढवत असताना जर मराठीचा मोठ्या प्रमाणामध्ये वापर केला तर मराठीला आणखी चांगले भविष्य येऊ शकते.

भाषेचा विविध क्षेत्रातील वापर:

कोणतीही भाषा समर्थ आणि संपन्न बनवायची असेल तर राजनैतिक क्षेत्र, कायदा, सुव्यवस्था, सैनिकी, प्राद्यौगिकी, व्यवसाय आणि अर्थव्यवस्था इत्यादी क्षेत्रांमध्ये त्या भाषेचा प्रवेश व्हायला हवा. कारण औद्योगिकी, व्यापार आणि सामूहिक उपयोग यामुळेच कोणतीही भाषा ही सर्वदूर पोहोचते. तिचा प्रचार आणि प्रसार होतो. या दृष्टीने वेगवेगळ्या भाषेची अखिल भारतीय साहित्य संमेलने आयोजित करण्यापेक्षा सर्वच भाषांचे संपूर्ण अखिल भारतीय स्तरावर अखिल भारतीय भाषा साहित्य संमेलन हे भरवले गेले पाहिजे. ज्या देशामध्ये ३६७ भाषा बोलल्या जातात ५८ भाषेमध्ये विद्यालय आणि महाविद्यालयीन

शिक्षण दिलं जातं अशा देशातील काही भाषा या हळूहळू मृतप्राय होताना दिसत आहेत. संपूर्ण जगामध्ये इंग्रजी ही अशी भाषा आहे की, त्या भाषेपुढे भारतीय भाषा लिन आणि दीन होताना दिसतात. कारण आपल्याच देशामध्ये या भाषा या एकमेकांच्या शत्रू असल्यासारख्या वाटतात. सद्यस्थितीमध्ये बेळगावचे नाव बेळगावी करावं की बेळगावच ठेवावं आणि सीमा भागामधली जी काही गाव आहेत त्यांचा कर्नाटकमध्ये समावेश न करता महाराष्ट्रामध्ये करावा अशा प्रकारच्या होणाऱ्या मागण्या आणि मग यातून सीमाभागामध्ये मराठी बोलणाऱ्यांची संख्या ही कमी आहे असं दाखवण्याचा केला जाणारा केविलवाणा प्रयत्न यांच्यामध्ये भाषेच्या समस्या ह्या खूप मोठ्या प्रमाणामध्ये निर्माण होताना दिसतात. कारण कर्नाटकची राजभाषा ही कन्नड आहे त्यामुळे सीमा भागातील मराठी बोलणाऱ्या लोकांना, मराठी जाणणाऱ्या लोकांना कोणतेही बिल किंवा कोणतेही पत्र हे कन्नडमधूनच दिले जाते. त्यामुळे एक प्रकारची भाषिक अडचण निर्माण होताना दिसते. तेथील मराठी शाळा बंद करायचे प्रयत्न होतात. मग मराठीची अस्मिता आणि त्यातून होणारे जे काही वाद आहेत हेही मोठ्या प्रमाणावर होताना दिसतात. महाराष्ट्रामध्ये मराठी शाळा बंद करण्यासाठी फतवे निघत आहेत. आज कित्येक मराठी शाळा बंद करण्याचे षडयंत्र सुरु आहे आणि अशा गोष्टींकडे जाणीवपूर्वक दुर्लक्ष केले जाते.

प्रसारमाध्यमांची भाषा:

आपण बघतो की, 'टोमॅटो एफ. एम. एकदम फ्रेश', 'कॉलेजला ऍडमिशन घेतलं', 'डावीकडे वळून लेफ्टला जा' किंवा 'एसटीतून मी स्टॅडिंगने आलो' अशा प्रकारची आजची ही जी काही तरुणांची भाषा आहे, ही भाषा जर आपण लक्षात घेतली तर येणाऱ्या भविष्यकाळामध्ये नव्या पिढीला हवी तशी वापरता येईल

अशा प्रकारची भाषा निर्माण होताना दिसेल. कारण भाषेमध्ये लवचिकता ठेवली पाहिजे आणि जर भाषेमध्ये लवचिकता असेल तरच ती भाषा वापरणाऱ्यांची संख्याही वाढू शकते. एकदम साधे उदाहरण जरी घेतलं तरी ए.टी.एम. मध्ये भाषा निवड करताना आपण भाषा मराठी निवडतो का ? किंवा बँकेतला एखादा फॉर्म भरताना तो मराठीमध्ये भरतो का ? पोस्ट ऑफिस मध्ये गेल्यानंतर मराठी भाषेमध्ये फॉर्म भरतो का ? इतकेच नव्हे तर एखाद्या मोबाईलच्या कंपनीमधून जर एखाद्याचा कॉल आला आणि तो जर हिंदीमध्ये बोलत असेल तर आपण आपली भाषा लगेच सोडतो आणि त्याच्याबरोबर हिंदीमधून बोलायला सुरुवात करतो. इतकेच काय तर पुण्यात गेलो किंवा मुंबईमध्ये गेल्यानंतर आपणच मराठी बोलायचं सोडून देतो आणि आपण लगेच हिंदी बोलायला चालू करतो. मोडकं तोडकं इंग्रजी बोलायला चालू करतो हा जो भाषिक दुराभिमान आहे तो भाषिक दुराभिमान हा भाषेच्या विकासाला मारक ठरताना दिसतो. अगदी शाळा कॉलेजचा विचार केला तर आपणाला एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवते ती म्हणजे मराठीचे शिक्षक हे मराठीमध्ये बोलतात किंवा त्यांनीच फक्त मराठीच शुद्धलेखन तपासलं पाहिजे आणि मराठीवर त्यांनीच लक्ष दिले पाहिजे असा एक गैरसमज इतर विषयांच्या शिक्षकांच्यामध्ये किंवा प्राध्यापकांच्या मध्ये निर्माण झालेला दिसतो. सामाजिक शास्त्राचे किंवा शास्त्राचे शिक्षक हे मराठीवर किती लक्ष देतात ? किंवा व्याकरण, शुद्धलेखन किती तपासतात ? याचा जर आपण विचार केला तर फक्त मराठी बोलता आली पाहिजे याचा विचार न करता ती व्यवस्थितरित्या लिहिताही आली पाहिजे, शुद्ध लिहिता आलं पाहिजे याचाही विचार सर्वांनीच करायला पाहिजे.

लिपी आणि भाषा एकात्मता:

जर भारतीय भाषांची एक लिपी झाली तर संपूर्ण देशभरामधील सर्वच भाषा या एकमेकांना वाचता येतील. लिहिता येतील. कारण दक्षिण भारतीय सेवेमध्ये जर उत्तर भारतीय अधिकारी नियुक्त झाला तर त्याला दक्षिण भारतीय भाषा ही शिकावी लागते. तर उत्तर भारतीय सेवेमध्ये दक्षिण भारतीय अधिकारी झाला तर त्यालासुद्धा उत्तर भारतीय भाषा शिकावी लागते. त्याचप्रमाणे या देशांमधील सर्व महत्त्वाच्या पदावरील अधिकारी यांनाही त्या त्या भागाची भाषा शिकावी लागते. याचाच एक भाग म्हणून संपूर्ण देशभरातील भाषा त्यातील महत्त्वाचे साहित्य हे विद्यार्थ्यांना शिकवलं जावे. इंग्रजी एक महत्त्वपूर्ण जरी भाषा असली तरीसुद्धा व्हाईसरॉयच्या काळापासून इंग्रजी अभ्यासक्रम आपल्याला विलक्षण आणि आत्मघाती पद्धतीने शिकवला जातो. खरंतर इंग्रजी भाषा ही एक विदेशी भाषा आहे असं समजूनच आपल्याला ती भाषा शिकवावी लागेल. भारतातील अनेक भाषांमध्ये मानसिक मागासलेपण आहे. त्या मागासलेपणातून आपल्याला जर वरती यायचं असेल तर सर्वसामान्य लोकांना त्यांच्या भाषेत शिक्षण द्यायला पाहिजे. भारतामध्ये गल्ली - गल्लीमध्ये इंग्रजीला पर्याय नाही असे सांगणारे विद्वान आपल्याला भेटतात, पण इंग्रजी ही फक्त उन्नतीची भाषा नाही तर ती फक्त ज्ञान देणारी भाषा आहे. जपान, कोरिया, रशिया या देशांचा जो विकास झालेला आहे तो इंग्रजीमुळे नव्हे तर त्यांच्या त्यांच्या भाषेमुळे. भारतीय भाषा चिनी, जपानी इत्यादी भाषांच्या तुलनेमध्ये मागासलेल्या का आहेत? याचा जर आपण विचार केला तर त्याचं कारणही आपल्याला निश्चितपणे कळेल.

चिनी आणि जपानी भाषांच्या तुलनेमध्ये मराठी किंवा हिंदी ह्या इतक्या अक्षम आहेत का की ज्याचा इंग्रजीतून मराठीमध्ये, हिंदीमध्ये अनुवाद होऊ शकत नाही ?

कारण इंग्रजीमध्ये निरंतरपणे पारिभाषिक शब्दांची नव्याने भर पडत असते आणि ही भर पडते ती ग्रीक आणि लॅटिन भाषेतून होते. आपल्याकडेसुद्धा संस्कृत भाषेमध्ये खूप मोठे शब्दभांडार आहे. मराठी भाषेमध्ये, हिंदी भाषेमध्ये आहे तर मग आपल्याला पारिभाषिक शब्द बनवण्यासाठी कठीण का जातं ? आपल्याकडे जर असे पारिभाषिक संज्ञाकोश तयार झाले तरच आपल्या भाषा या ज्ञानभाषा होऊ शकतील. लिपीच्या बाबतीमध्ये बोलायचं झालं तर प्रत्येक बोलीने जर वेगळी लिपी स्वीकारली तर ती वेगळी भाषा होऊ शकेल. याचे एक उत्तम उदाहरण जर द्यायचं झालं तर विनोबा भावे यांनी काही दशकापूर्वी आग्रह केलेला होता की, सगळ्या भारतीय भाषांची लिपी ही देवनागरी असायला हवी. पण यामध्येसुद्धा एक अडचण अशी आहे की, हिंदी आणि मराठी या भाषा सोडल्या तर इतर भाषा ही देवनागरी लिपी स्वीकारतील का? हा एक सगळ्यात मोठा प्रश्न आहे. भारतीय भाषांची लिपी ही ब्राम्ही लिपीपासून तयार झाली असं मानलं जातं; मग ब्राम्ही लिपीचे जर सगळ्यांना समजेल अशा भाषेमध्ये जर सरलीकरण केलं तर मग अनेक भाषांच्या लिपीचासुद्धा प्रश्न सुटू शकतो. पण आपल्या लिपीच्या बाबतीमध्ये जे काही आपलं भावनिक नात आहे, सांस्कृतिक, राजकीय नातं आहे ते आपण सोडू शकू का ? हा आणखीन एक पुन्हा प्रश्न निर्माण होतो.

इन्सायक्लोपीडिया ब्रिटानिका याच्यामध्ये असं म्हटलं आहे की; भारतीय लिपी या धन्यात्मक आहेत. अर्थात उच्चारण आणि वर्तन याच्यामध्ये तसा काही भेद नाहीये. त्यामुळे सर्वच भारतीय भाषांची जर लिपी एक झाली तर भारतीय भाषांना आंतरराष्ट्रीय मान्यतासुद्धा मिळू शकते. आज तशी चिनी, अरबी लिपी यांना प्राप्त झालेली आहे. लिपी जरी एक झाली तरी भारतीय भाषा मात्र या भिन्नच राहतील. भारतीय साहित्याच्या बाबतीमध्ये जर आपणाला बघायचं झालं तर मीराबाईची भजने ही जशी

हिंदीमध्ये लोकप्रिय आहे तशी गुजराती मध्ये आहेत. बिहारमधील विद्यापतींना हिंदी आणि बंगाली भाषेमध्ये मानलं जातं. पंजाबी गुरू ग्रंथ साहिबमध्ये मराठी संत नामदेव यांची अनेक पदे सामील केलेली आहेत. मग आम्ही या सगळ्याच भाषा जर देवनागरी लिपीमध्ये लिहिल्या तर या सगळ्या भाषा जगभर पसरू शकतात. कारण सांस्कृतिक आणि भाषा संवर्धन या दोन्ही दृष्टीने भारतीय भाषा या एक व्हायला हव्यात. भारतीय भाषांच्या बाबतीमध्ये सगळ्यात महत्त्वाची अडचण अशी आहे की, ज्या वेळेला भारत सोडून इंग्रज गेले त्यावेळेला इंग्रजी भाषेला जेवढे महत्त्व नव्हते ; त्याच्यापेक्षा जास्त महत्त्व आज आलेले आहे. म्हणजे प्रतिवर्षी अमेरिकेला, तैवानला, दक्षिण कोरियाला जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या ही जर आपण बघितली तर मग आपल्याला एक गोष्ट बघायला मिळते की इंग्रजी इंजिनियर हे कोरियामधील किंवा जपानमधील इंजिनियरना शिकवायला येत नाहीत; तर जपानमध्ये, कोरियामध्ये, रशियामध्ये इंग्रजी भाषेचे भाषांतर हे त्याच्या भाषेमध्ये केलं जातं. त्यामुळे इंग्रजी भाषेपासून ते मुक्त राहू शकतात आपल्याकडे याच्या उलट अडचण आहे. विदेशी भाषा, विदेशी साहित्य, विदेशी संस्कृती याच्यामध्येच आपल्याला खूप मोठी रुची आहे. त्यामुळे जर आपल्याला इंग्रजी येत नसेल तर आपण जणू दारिद्र्यरेषेच्या खाली आहोत की काय ? असं आपल्याला वाटतं. इंग्लंडमधील लोकांना एकदा एक प्रश्न विचारला की, आपल्याला भाषा आणि स्वातंत्र्य यापैकी एक जर निवडायला सांगितलं तर आपण काय निवडाल ? तर इंग्रज लोकांनी सांगितलं की, आम्ही आमची भाषा निवडू. याचं कारण असं होतं ते म्हणतात की, “आम्ही आमचे स्वातंत्र्य जर नाही निवडलं तर आम्ही आमचे स्वातंत्र्य हे पुन्हा मिळू शकतो. पण जर आम्ही आमची भाषाच जर हरवली तर आमचं स्वातंत्र्यसुद्धा हिरावले जाऊ शकते.” या दोन्ही गोष्टींचा जर आपण विचार

केला तर मग आज भारतामध्ये इंग्रजी भाषेचं इतकं जे काही लांगुलचलन केलं जातं ते एक विदेशी भाषा म्हणून नव्हे तर आम्ही जणू लंडनमधले निवासी आहोत की काय असं समजून आपल्याला या ठिकाणी भाषा शिकवली जाते.

संपूर्ण जगभरामध्ये आपली भाषा सोडून फक्त विदेशी भाषा शिकली पाहिजे असं समजणाऱ्या लोकांच्यामध्ये, समाजामध्ये जर कुणाचा नंबर एक असेल तर तो आपला आहे. कारण बहुतांशी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी भाषा यायलाच पाहिजे अशी काही प्राथमिक गरज नाही. इंग्रजीतीलसुद्धा अनेक उच्च कोटीतल्या साहित्यिकांच्या रचना आपण बघितल्या तर तोल्स्तोय, चेकोव्ह किंवा दोस्तोवसकी यासारख्या रशियन साहित्यकारांच्या जवळपाससुद्धा इंग्रजी साहित्य येत नाही. मग वर्तमान काळामध्ये ज्यावेळेला आपण इंग्रजी आपली आपली म्हणतो आणि आपण आपल्या भाषेला सोडतो त्या वेळेला एक गोष्ट लक्षात येते ती म्हणजे, जो समाज आपली भाषा सोडतो, जो समाज आपली भाषा विसरतो त्या समाजाला गुलामगिरीतच राहावं लागतं. आपण पुन्हा एकदा गुलामगिरीकडे निघालेलो आहोत. इंग्रजी भाषा शिकायला नको असं माझं मत नाहीये, पण इंग्रजी भाषेचे स्तोम किती मानावं ? किती व्यक्त करावं ? यालाही काही मर्यादा आहेत. ज्या वेळेला मी रशियामध्ये गेलेलो होतो त्यावेळेस अनेक इंग्रजीचे प्राध्यापक माझ्याबरोबर होते. पण इंग्रजी आल्याशिवाय आपल्याला जगामध्ये कुठेही संचार करता येणार नाही असा त्यांचा भ्रम होता, त्यांचा भ्रमनिरास हा रशियामध्ये गेल्यानंतर झाला. कारण तिथे गेल्यानंतर 'वि गवारीते पा अंग्लेस्की' हा प्रश्न विचारल्यानंतर माणूस बोलायला लागला. त्यावेळेला मग त्यांच्या लक्षात आलं की इथे इंग्रजी चालणार नाही आणि मग आता इथले रेल्वे स्टेशन कुठे आहे ? इथलं बस स्टॅन्ड कुठे आहे ? इथले हॉटेल कुठे आहे? हा प्रश्न ज्या ज्या वेळेला विचारावासा

वाटला त्यावेळेला तोडक्या मोडक्या भाषेत का होईना पण आम्हाला रशियन बोलावं लागलं. त्यावेळेला आम्हाला कळून चुकलं की जगामध्ये फक्त ज्या ज्या देशावर इंग्रजांनी राज्य केलं त्या त्या देशामध्ये इंग्रजीचा प्रभाव अधिक आहे. पण तांत्रिकदृष्ट्या किंवा जे पुढारलेले जे प्रगत देश आहेत त्यांनी मात्र इंग्रजी ही आपली भाषा आहे असं न मानता, त्यांनी त्यांच्या भाषेत ज्ञान दिले म्हणून ते प्रगत आहेत.

समकालीन भाषा प्रयोग:

आपल्याकडे वर्तमान काळामध्ये किंवा या समकालीन भाषेच्या समस्येमध्ये ही एक सगळ्यात मोठी समस्या आहे की आम्ही मानसिकदृष्ट्या गुलामगिरीकडे चाललेलो आहोत. आपण एक छोटसं उदाहरण घेऊयात आमच्या शेजारी एक मुलगी होती ती टीव्ही बघून किंवा इतर लोकांचं ऐकून तिला असं वाटायला लागलेलं होतं की, आपण आता इंग्रजी बोलले पाहिजे. आपल्याला काही इंग्रजीतले शब्द आले पाहिजेत. म्हणून तीने मग मराठीमधील शब्दांना इंग्रजीचे रूप द्यायला सुरुवात केली. ती आता एस.टी. हा शब्द इंग्रजीचा आहे पण ती एस.टी आली असं म्हणण्यापेक्षा ती वेस्टी आली- वेस्टी आली असं म्हणायला लागली. कारला स्कार म्हणायला लागली. हे मानसिक दुर्बलपण आहे. ही मानसिक दुर्बलता आपल्याला आपल्या शासनव्यवस्थेने, आपल्या शिक्षण व्यवस्थेने आणि आपल्याकडच्या भांडवलदार वर्गांनं आपल्यावरती लादलेली आहे. पाचशे वर्षांच्या पाठीमागे जर तुम्ही संपूर्ण जगभरातील भाषांची स्थिती जर बघितली तर इंग्रजी भाषेला तितकसं महत्त्व नव्हतं. ग्रीक किंवा लॅटिन भाषा बोलणाऱ्या लोकांची संख्या जगभरामध्ये जास्त होती. फ्रान्समध्ये फ्रेंच बोलणाऱ्या लोकांची संख्या मोठी होती पण आज आपण बघतो इंग्रजी भाषेने इतके आपले हात पाय पसरले की संपूर्ण जगभरामध्ये इंग्रजी ही एक फक्त भाषा

आहे की काय ? असा लोकांचा समज व्हावा . आज आपला देश जो काही प्रगती करतोय त्या प्रगतीचा लाभ हा फक्त उच्च आणि मध्यमवर्गीय २० टक्के लोकांनाच होतो. राहिलेले ८० टक्के लोक हे आपला जीवनस्तर उंचावण्यामध्येच व्यस्त आहेत आणि याचं आणखीन एक महत्त्वाचं कारण आहे ते म्हणजे इंग्रजीची आपल्यावर असलेली सत्ता आहे . आणि म्हणूनच इंग्रजी भाषेमध्ये ज्ञान घेण्यासाठी लागणारा जो काही वेळ आहे, तो वेळ आणि आपण एकंदर जी काही प्रगती करणार आहोत त्याच्यामध्ये अंतर पडताना दिसतय. खरंतर पाहुण्यांना पाहुण्यासारखंच ठेवायला पाहिजे. पण आपण त्याला घराचा प्रमुख करायला लागलो आहोत. याचंसुद्धा आपल्याला भान राहिलेलं नाही. आणि त्याच्यामध्ये राज्यव्यवस्था आणि शासनव्यवस्था यांचंसुद्धा तितकंच मोलाचं(?) योगदान आहे.

भाषा हे माणसाला मिळालेले वरदान आणि शापसुद्धा आहे. प्राण्याला न लाभलेल्या साधनातून मनुष्यप्राणी आपल्या भावना विचार, थेटपणे व्यक्त करू शकतो. संवाद, वाद-विवाद करू शकतो. आणि शाप या अर्थाने की भाषेमुळेच अनेक समज आणि संघर्ष निर्माण होतात. असं जरी असलं तरी भाषा टाळून माणसाचा विचार करता येत नाही, कारण विश्वाच्या जडणघडणीत माणसाचं अस्तित्व आणि माणसाच्या अस्तित्वात भाषेचा प्रवेश ही एक अद्भुत घटना आहे. जगभरामध्ये जरी हजारो भाषा, बोलीभाषा बोलल्या जात असल्या तरी त्याचं उपयोजन करणारे अनेक भाषाशास्त्रज्ञ निर्माण झाले आहेत. आपण एक म्हणू शकतो की भाषा ही एक चिन्ह व्यवस्था आहे. आणि तो तो भाषिक समूह त्या त्या चिन्हांना विशिष्ट अर्थ देतो आणि संकेताने तो प्रचलित होतो. आयुष्यामध्ये अनेक गोष्टी आपण गांभीर्याने घेतो पण भाषेला गृहीत धरतो. त्यात काय विशेष असं म्हणतो. म्हणजेच 'अतिपरिचयात

अवज्ञा' अशी भाषेची स्थिती आपण करून ठेवलेली आहे. भाषा ही संदेशवहनाचे साधन आणि माध्यम आहे. पण भाषेचे मानवी जीवनातील स्थान एवढंच असत नाही त्यापेक्षा ते मोठं आणि सर्वात जास्त आहे. भाषा हे माणसाच्या अस्तित्वाचे अविभाजक अंग आहे. भाषेने माणसाला आतून आणि बाहेरून व्यापून टाकलेला असतं. वापरा किंवा न वापरा भाषा कायम आपल्यासोबत असते. भाषेतूनच माणसाचं व्यक्तिमत्व, स्वभावमूल्य व्यक्त होते. भाषेतून माणसाचा भौगोलिक परिसर कळतो. आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे भाषेतून माणसाची संस्कृती व्यक्त होते. भाषेतून ज्ञान व्यवहार होतो, सौंदर्य निर्मिती होते. भाषा ही औपचारिक आणि अनौपचारिक असते. ती खरी असते तशी ती खोटी असते. सांगायची असते तशी ती न सांगायची असते. खाजगी असते तसे ती सार्वजनिक असते. मनाची असते, भाषा प्रेमाची असते. भांडणाची असते, तोडण्याची असते. जोडण्याची असते. भाषा खूप काही असते. माणसाचा त्याच्या भाषेची जैविक संबंध असतो आणि म्हणूनच भाषा माणसाच्या आयुष्यामध्ये सार्वभौम असते. मानवी संस्कृतीच्या आणि बौद्धिक विकासाच्या प्रक्रियेमध्ये भाषेची भूमिका ही अत्यंत महत्त्वाची राहिलेली आहे. भाषा ही कोणत्याही एका भाषेपेक्षा श्रेष्ठ किंवा कनिष्ठ असत नाही, परंतु आपल्याला इंग्रजी आलं तरच आम्हाला काहीतरी येतं असा जो एक गोड गैरसमज मनामध्ये करून ठेवलेला आहे त्याचं सुद्धा आता आपण परिशिलन करणं गरजेचं ठरत आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाची भाषा:

मोबाईलच्या टायपिंगमध्ये वापरली जाणारी भाषा किंवा आपण जे काही एकमेकाला व्हाट्सअप वरून फेसबुकवरून जे काही मेसेज देतोय त्याच्यामध्ये वापरली जाणारी भाषा ही आता अल्पभाषा व्हायला लागलेली

आहे. म्हणजे भाषेमधील जे काही शब्द वापरले जातात त्या भाषेतले शब्द हे आता हळू हळू छोटे-छोटे व्हायला लागलेत. म्हणूनच जेवण हा शब्द जे आणि एक (J1) लिहितो याचा आपण विचार केला पाहिजे. अनाहूतपणे कधीतरी आपणच आपल्या भाषेची मोडतोड करतो आहोत याची पुसटशी कल्पना आपल्याला नसते. आपण आपल्या लेखनाची भाषा ही आता लिपिकडून पुन्हा एकदा चिन्हव्यवस्थेकडे किंवा आकृत्यांच्या भाषेमध्ये आपण आता बोलायला लागलो आहोत. आपल्याकडे आता चित्रांची भाषा ही मोठ्या प्रमाणामध्ये रूढ होते आहे आणि म्हणूनच व्हाट्सअप वरती आपण नमस्कार हा शब्द टाईप करण्याच्या ऐवजी आपण फक्त हात जोडतो. आपण इमोजी वेगवेगळ्या प्रकारच्या वापरतो. कारण आता या चित्रातूनसुद्धा जास्त काही आपल्याला सांगता येतंय याची जाणीव आताच्या नव्या पिढीला झालेली आहे. पण भाषिक मोडतोड करून भाषा टिकत नाही याचं भानसुद्धा आपल्याला असायला पाहिजे. आपली सत्ता अबाधित ठेवू पाहणाऱ्या उच्च वर्गाचे, उच्च वर्णीयांचं एक षडयंत्र चालू आहे. कारण बहुजन लोकांना त्यांच्या आत्मसन्मानापासून वंचित ठेवण्याचं हे जे काही राजकारण चालू आहे हे राजकारण वर्तमान स्थितीमध्ये खूप मोठ्या प्रमाणामध्ये होताना दिसते.

परभाषेतही व्हा पारंगत / ज्ञानसाधना करा तरी /

माय मराठी मरते इकडे परकीचे पद चेपू नका /

भाषा मरता देशही मरतो संस्कृतीचाही दिवा विझे /

गुलाम भाषिक होऊनी आपल्या प्रगतीचे शीर कापू नका //

अशी आपल्या मराठीची दैन्यावस्था झालेली आहे. कवी सुरेश भट यांच्या शब्दात सांगायचे झाले तर ‘पाहुणे जरी असंख्य पोसते मराठी / आपुल्या घरात हाल सोसते मराठी/’ अशी झाली आहे. मराठी बोलणाऱ्यांची संख्या लक्षात घेतली तर मराठी ही जगातली पहिल्या दहा

क्रमांकाची भाषा, माजी सनदी अधिकारी अविनाश धर्माधिकारी यांनी इंग्रजी आणि मराठीची तुलना करणाऱ्या लोकांना ‘मनाची गुलामी’ असं नाव दिलेलं आहे. त्यांच्या शब्दात सांगायचं झालं तर “Any bullshit spoken in English sounds profound and anything profound spoken in Marathi sounds bullish.” म्हणजेच इंग्रजीमध्ये केलेली बकवाससुद्धा लोकांना विद्वत्तापूर्ण भाषण वाटतं आणि मराठीमध्ये केलेले विद्वत्तापूर्ण विवेचनसुद्धा अनेकांना बकवास वाटतं, ही गोष्ट खेदजनक आहे. मराठी संस्कृती महाराष्ट्राच्या घराघरातून लुप्त होण्याच्या मार्गावर आहे. तिथे संस्कृतीचा घटक असणाऱ्या भाषेबद्दल आपणाला विशेषत्वाने हे सर्व जाणवताना दिसते. जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात पाश्चात्य संस्कृतीने मुंगीच्या पावलाने नव्हे तर संगणकाच्या गतीने प्रवेश केलाय. जणू तिच्यामुळे जगातली ज्ञानाची कवाडे आपण उघडणार आहोत आणि आपल्याला मोक्षाची कवाडे खुली होणार आहेत. बालवाडीपासूनच बालकांना इंग्रजी अत्यावश्यक केलय, का तर त्या ‘संगणकेश्वरला’ नवनवीन इलेक्ट्रॉनिक तंत्रज्ञानाला या पिढीला तोंड देता यायला हवे. आणि याच वृत्तीची लहान मुलांपासून ते पदव्युत्तर संशोधनापर्यंतची शिक्षण देणारी इंग्रजी माध्यमाची कवाडे आज आपल्याकडे उघडी झालेली आहेत. दूरदर्शनवरील जाहिरातीमध्ये इंग्रजी शब्दांचा भरणा केला जातो. देशी खेळांपेक्षा विदेशी खेळ आता जास्त लोकप्रिय होत आहेत. पोशाख, आचार- विचार इत्यादीमध्ये तर मराठी संस्कृती जाऊन आता ब्रिटिशांचे अनुकरण आपण चालू केलेले आहे. दूरदर्शन, मोबाईल ही करमणुकीची प्रभावी साधने झाल्यामुळे मुलांची वाचनाची आवड आता कमी होताना दिसते. भाषा शिकणे, सुसंस्कृत उच्चार करून शुद्ध बोलणे याकडे फारसे लक्ष पुरवलं गेलं नाही. त्यामुळे भाषा समृद्ध व्हावी असं आता बहुतांशी लोकांना वाटत

नाही. कार्यालयीन कामकाज, वैद्यकीय, यांत्रिक क्षेत्रामधलं कामकाज आज फक्त इंग्रजीमध्ये चालताना दिसत आहे. त्यामुळे का होईना इंग्रजीचा प्रभाव हा मराठीवर खूप मोठ्या प्रमाणामध्ये पडताना दिसतोय.

समाज घडवण्यामध्ये वृत्तपत्रांचा मोलाचा वाटा आहे, पण प्रादेशिक किंवा स्थानिक बातम्या जर सोडल्या तर मुख्य बातम्या ह्या इंग्रजी किंवा हिंदीमधूनच पुरवल्या जातात. आणि या बातम्यांचे भाषांतर करत असताना त्या शब्दांची छटा तिच्या लकबीचा सुंदर मिलाप हा तिथे आपल्याला सांगता येत नाही. आणि पर्यायाने त्या ठिकाणी अनेक चुका होताना दिसतात. भाषांतराच्या बाबतीमध्ये जर आपणाला विचार करायचा झाला तर भाषांतर करत असताना दोन्ही भाषेचं ज्ञान हे आपल्याला असल्याशिवाय आपण उत्तम प्रकारे भाषांतर करू शकत नाही. 'मैला आंचल' या फणीश्वरनाथ रेणू यांच्या कादंबरीचे जर उदाहरण आपण घेतलं तर त्या कादंबरीचे भाषांतर मराठीमध्ये 'काळी माती हिरवी नाती' या नावाने श्रीपाद जोशी यांनी केले आहे. पण त्याच्यामध्ये जो कुस्तीचा आखाडा आहे त्या कुस्तीच्या आखाड्यामध्ये डफाचा जो काही आवाज येतोय किंवा ती जी माणस आहेत ती कुस्ती रंगात आल्यानंतर ज्या प्रकारचं त्यांचं बोलणं आहे, त्या प्रत्येक शब्दाला मराठीमध्ये भाषांतर करता आलेले नाहीये, म्हणूनच जर कुठल्याही भाषेमधलं भाषांतर आपल्याला करायचं असेल तर भाषिक समृद्धीसुद्धा तितकीच महत्त्वाची गोष्ट आहे. शिक्षण मातृभाषेत असेल तर मूलभूत संकल्पना, विषय सुस्पष्ट किंवा सुलभ आकलन होतात, पण आज मात्र भाषेकडे शिक्षकांसकट सर्वांनी पाठ फिरवली आणि इंग्रजी भाषेचे साहित्य हे आम्हाला शिकवलं जातंय. इंग्रजी विषयाला नको इतकं महत्त्व दिल्यामुळे मुलांची सारी शक्ती ही केवळ इंग्रजी भाषा आत्मसात करण्यामध्येच खर्च होते

आणि बाकीचे विषय दुर्लक्ष झाल्यामुळे त्या त्या विषयांमध्ये सुद्धा विद्यार्थ्यांचे नुकसान होत आहे.

लोकमान्य टिळकांनी एकदा म्हटलं होतं, 'मला जर माझे शिक्षण माझ्या भाषेतून मिळाले असते तर ५२ वर्षात मी जे इंग्रजीतून शिकलो, ते सारे मला २५ वर्षात शिकता आला असते.' तर ज्ञानपीठ पुरस्कारप्राप्त प्रसिद्ध कन्नड साहित्यिक डॉ. आनंदमूर्ति म्हणतात, 'इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा मुलांच्या सर्जनशीलता मारून टाकतात.' दुर्दैवाने इंग्रज गेले तरी त्यांच्या संस्काराचा ठसा आपण पुसू शकलेलो नाही. 'जेरू' भाषा बोलणाऱ्या अंदामानमधील महिलेचा २०१० मध्ये अंत झाला आणि ती भाषा बोलणारी ती शेवटची महिला ठरली. मराठी भाषा जर अशीच खुरडत जगत राहिली तर जेरू भाषेसारखी स्थिती ही काही शोकडो वर्षांनी मराठीचीसुद्धा होऊ शकते. आज मराठीचा अभ्यासक म्हणून आपण मराठीची आपली अस्मिता जर जागवायची असेल तर आपल्याला मराठी भाषेकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. भाषा टिकून राहायची असेल तर आर्थिक, जागतिक, व्यापारी, शैक्षणिक स्तराबरोबरच कौटुंबिक स्तरावरसुद्धा प्रयत्न व्हायला हवेत. शिक्षण इंग्रजीत असलं तरी आपली भाषा बोलण्याची जागरूकता ही पालकांनी दाखवायला हवी आहे. दोन भाषांमुळे मुलं गोंधळून जातील अशी भीती जरी पालक व्यक्त करत असले तर ती चुकीची आहे कारण मुलांचा मेंदू एकापेक्षा जास्त भाषा शिकण्यासाठी तयार असतो. मराठी भाषा, संस्कृती धोक्यात आहे का ? तर नाही निश्चित नाही तिच्या अस्तित्वाच्या समस्या आहेत पण त्यावरती उपाय योजना नाहीत असं नाही. विविध प्रकारे विविध पातळ्यावरतीच सहकार्य केलं तर मराठी ही निश्चितच बळकट होईल त्यासाठी मी उल्लेख केला तसं की अखिल भारतीय स्तरावर वेगवेगळ्या भाषांचे संमेलन हे आपण जर भरवलं तर भारतीय भाषांचं ज्ञान इथल्या लोकांना होईल,

इथल्या विद्यार्थ्यांना होईल. भाषासमृद्धी करणारी जी काही मंडळ आहेत त्यांना वैयक्तिक आणि सरकारी पातळीवर सहकार्य करणे गरजेचे आहे. शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये भाषेने योग्य आणि परिपूर्ण ज्ञान असलेले विचारबंध आणि अनुभवी शिक्षक नेमणे गरजेचे आहे. भाषेची गोडी वाढवण्यासाठी शाळांमध्ये मुला मुलींना कथाकथन असेल, निबंध स्पर्धा असेल विचार व्यक्त करणे असेल, अनुभवाचे लेखन असेल असे वेगवेगळे उपक्रम राबवून बहुश्रुत करणे गरजेचे आहे. अन्य भाषेतले दर्जेदार साहित्य हे मराठीमध्ये अनुवाद होण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. भाषा जर आपण जास्त काळ टिकवली तर तिच्या संस्काराची ताकद वाढेल. केवळ शैक्षणिक दर्जा उंचावण्याचा प्रयत्न आपण केला पाहिजे शिकलेले सुसंस्कृत मराठी भाषा अभिमानी, विद्यार्थी, पुढारी यांनी प्रेमाने भाषेचे संवर्धन केलं पाहिजे. भाषेची अस्मिता असण्यापेक्षा तिच्याविषयी प्रेम आणि आत्मियता असणे हेच सगळ्यात महत्त्वाचे आहे.

अमेरिकेतील डॉनिएल अब्राहम या गणिततज्ञाच्या मतानुसार जी भाषा, ती बोलणाऱ्या समाजाला व्यवसाय देऊ शकत नाही ती भाषा तो समाज सोडून देण्याचा प्रयत्न करतो. अब्राहम यांच्या अंदाजाप्रमाणे २१ व्या शतकाच्या अखेरीपर्यंत संपूर्ण जगात तीनशेच भाषा अस्तित्वात राहतील. जगात आज अस्तित्वात असणाऱ्या सहा हजाराहून अधिक बोलीभाषापैकी निम्म्या भाषा या कायमच्या नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहेत. असा निष्कर्ष त्यांनी २००९ मध्ये नोंदवलेला आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेनंतर जगातल्या सगळ्याच भाषांच्या अस्तित्वाला धोका निर्माण झालाय. पण मानव जातीच्या वाटचालीमध्ये संपन्न भाषिक वारसा नष्ट होण्यामुळे मानवी संस्कृती बौद्धिक संपदा, कला, ज्ञान, शहाणपणा वगैरेचा ठेवा या जगाच्या पाठीवरून कायमचा

नाहीसा होणार आहे. तो नाहीसा होऊ नये याच्यासाठीच हे आजचे चर्चासत्र अतिशय महत्त्वाचे आहे.

भाषिक आक्रमणे:

भाषा धोक्यात असलेल्या देशामध्ये भारत प्रथम क्रमांकावर आहे. आज १९८ भारतीय भाषा मृत्युपंथावर आहेत, असा इशारा युनेस्कोने दिलेला आहे. आधुनिकीकरण, स्थलांतर, संपर्क, दळणवळणाची वेगवान साधने, वाढते आदान-प्रदान, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा प्रभाव, इंग्रजीचे वाढत महत्त्व, रोजगाराच्या संधी यासारख्या घटकांचा परिणाम प्रादेशिक आणि स्थानिक बोलींवर होत आहे. पारंपरिक बोली, प्रमाण मराठीवर इंग्रजी हिंदी वगैरे भाषांचा प्रभाव वाढत आहे. ध्वनी परिवर्तन होताना दिसत आहे. पोटबोलीतील अंतर कमी होत आहे. त्यामुळेच महाराष्ट्राच्या भाषिक व्यवहाराचा निरीक्षण केलं तर मराठीच्या पिछेहाटीची काही कारणंही आपल्या लक्षात येतात. आर्थिक संस्था, उद्योगधंदे, उपजीविकेशी व संलग्न असणारे जे काही व्यवहार, न्यायसंस्था यांची भाषा इंग्रजी आहे. शासन व्यवहाराची भाषाही मराठी आणि इंग्रजी, मोठ्या शहरांमध्ये बाजाराची भाषा ही हिंदी आणि इंग्रजी, करमणुकीच्या क्षेत्रामध्येसुद्धा हिंदी आणि इंग्रजी भाषांचा व्यवहार मोठ्या प्रमाणात होतोय आणि त्यामुळे आपली विद्यापीठसुद्धा ज्ञान निर्मितीची नाही तर ती माहिती वितरणाचे केंद्र बनताना दिसत आहेत. नैसर्गिक विज्ञान, सामाजिक शास्त्र, मानवी विद्या अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये जर आपण मौलिक भर घालत गेलो तरच आपली मातृभाषा ही ज्ञानभाषा होईल. शिक्षणाचं माध्यम हे मातृभाषेतूनच जर दिलं तर मराठीचे भवितव्य निश्चित चांगले आहे. एखादी भाषा केवळ शिक्षणाचे माध्यम म्हणली म्हणून ज्ञानभाषा होत नाही तर त्या भाषेत जेव्हा ज्ञाननिर्मिती होते, ज्ञान पसरवू लागते तेव्हाच ज्ञानभाषा होते. मराठी ज्ञानभाषा बनवणे

याचा अर्थ मराठीतून सर्व ज्ञान शाखांचे अध्ययन -अध्यापन करणे. जीवन व्यवहारांमध्ये त्या भाषेचे उपयोजन करणे. मराठी ज्ञानभाषा होण्यासाठी बालपणापासून ज्या प्राथमिक संकल्पना आहेत त्यांची जडणघडण मुलांच्या मनामध्ये व्यवस्थित होते का नाही याचे परिशीलन करणे आणि त्यासाठीच औपचारिक शिक्षण मुलांना देणे.

सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक राजकीय, शैक्षणिक, दैनंदिन व्यवहारांमध्ये मराठी भाषेचे महत्त्व हे जाणीवपूर्वक प्रसारित करणे ही गोष्ट अतिशय महत्त्वाची आहे. केंद्रीय मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण तयार केले. भाषेच्या प्रश्नासंदर्भात अनुच्छेद ४.५ यामध्ये असं म्हटलं की, 'भारतातली बहुसंख्य मुलं त्यांना न कळणाऱ्या भाषेत शिकतात. त्यामुळेच त्यांची प्रगती होणं सुरू होण्याआधीच मुलं मागे पडू लागतात.' याचा अर्थ असा आहे की, कोणत्याही विद्यार्थ्यांचे शिक्षण सुरू होतं तेव्हा सुरुवातीचे शिक्षण हे त्याच्या स्थानिक भाषेत होण्याची मोठी आवश्यकता आहे आणि म्हणूनच मुख्य स्थानिक भाषाव्यतिरिक्त ज्या विद्यार्थ्यांची मातृभाषा वेगळी आहे अशा अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांनाही त्यांच्या स्थानिक किंवा मातृभाषेत शिकण्याची संधी मिळायला हवी. खरंतर हे धोरण शाळेत शिकत असताना विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीच्या भाषेतून किंवा भाषेचे शिक्षण घेता यावं असा नव्या शैक्षणिक धोरणाचा आराखडा केला आहे. रॉबर्ट किंग यांनी 'नेहरू आणि भारतातील भाषेचे राजकारण' या पुस्तकांमध्ये असे लिहिले की, "भाषेची समस्या ही कधीच जशी दिसते तशी नव्हती त्या तशा दाखवल्या गेल्या कारण त्याच्या आड भाषेशी निगडित काही छुपे अजेंडे लपवण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे." रॉबर्ट किंग यांचं हे जर वाक्य समजून घेतलं तर हे कोडे सोडवायला नक्कीच मदत होऊ शकते. भाषा शिकण्यामध्ये काही समस्या आपणाला जाणवतात. पहिले म्हणजे

विचारांचे आयोजन करण्यामध्ये समस्या निर्माण होते. शब्द वाक्यात एकत्र ठेवायला कठीण जातात. बोलताना शब्दांमध्ये वाक्य सोडून दिली जातात. पुन्हा वारंवार काही वाक्य वापरले जातात. अयोग्य कालखंडाचा वापर केला जातो. एखाद्याची मूळ भाषा समजून घेण्यास किंवा वापरण्यामध्ये ती व्यक्ती अक्षम असणे. भाषणाचा आवाज असंगत असणे. वेगवानपणे ऐकणे किंवा भाषण स्नायूचा पक्षाघात अशा काही शारीरिक आणि दुसऱ्या समस्यांच्यामुळे भाषिक समस्या निर्माण होऊ शकतात हाही मुद्दा आपणाला इथे लक्षात घ्यावा लागतो.

मराठी भाषेला अभिजात दर्जा देण्याच्या बाबतीमध्ये जर आपण विचार केला तर आपण उत्सवप्रिय झालो आहोत ही गोष्ट प्रकर्षाने लक्षात येते. त्यामुळेच मराठी भाषेला अभिजात दर्जा मिळायला उशीर झाला. कारण पूर्वी उल्लेख केल्याप्रमाणे आपले काही छुपे अजेंडे आणि राजकारण लपलेले दिसून येते. राजभाषा मराठीविषयक शासनाचे धोरण हे १९६५ ला महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ५ महाराष्ट्र राज्य भाषा अधिनियम १९६४ अन्वये मराठी भाषेला राजभाषेचा दर्जा प्राप्त झाला आणि त्यावेळेला मराठीचा राज्यकारभार जास्तीत जास्त चांगल्या प्रमाणात व्हावा यासाठी शासनाने काही धोरणे ठरवली. त्याच्यामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाद्वारे विविध विषयावरील शास्त्रीय आणि तांत्रिक परिभाषा कोष तयार करणे, शासन व्यवहारासाठी आवश्यक परिभाषा घडवणे, शब्दावल्या तयार करणे, केंद्रीय व राज्य अधिनियम नियम यांचे मराठी अनुवाद करणे, तो मुद्रीत स्वरूपात आणि वेबसाईटवर जनतेला उपलब्ध करून देणे, मराठी शुद्धलेखनाचा प्रसार करणे, विधानभवन, उच्च न्यायालय आणि इतर कार्यालयामधील अनुवादकांशी संवाद साधून संज्ञांमध्ये एकरूपता राखणे, शासकीय कार्यालयातून मराठीचा शंभर टक्के वापर होत असल्याची खात्री करून घेण्यासाठी कार्यालयीन तपासण्या

आयोजित करणे, आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या आधारे मराठीच्या विकासासाठी विविध क्षेत्रांचा शोध घेणे व त्यासाठी नवनवीन उपक्रम राबवणे या सगळ्या धोरणांचा जर आपण अभ्यास केला तर यातील किती टक्के धोरणे ही कसोशीने राबवली जातात आणि पाळली जातात ? याचा विचारसुद्धा आपणाला करावा लागेल.

राजभाषा ही जनतेची भाषा असते. लोकशाहीच्या विकासासाठी लोकभाषेचा अवलंब करणे ही आजची खरी गरज आहे. मराठी भाषा सध्या संक्रमण काळातून जात आहे हे निर्विवाद सत्य आहे. विज्ञान तंत्रज्ञानातील बदलामुळे भाषेचा चेहरा मोहरा बदलून गेला आहे .मोबाईल संगणक यांच्याशी निगडित नवीन परिभाषा, नवीन शब्दप्रयोग यांचा सामाजिक प्रयोग होताना दिसतोय. भाषा ही समस्त समाजाची देणगी आहे. त्याच्यामध्ये बदल होणार आहेत हेही मान्य आहे. भाषा हा सर्वांच्या जिव्हाळ्याचा विषय आहे .भाषेचे जीवन अनुभवाशी समाजाशी प्रत्यक्ष नाते आहे. जागतिकीकरणाच्या या कालखंडात नोकरी धंद्यानिमित्त स्थलांतर करण्याची गरज निर्माण झालेली आहे. अशा स्थलांतरित समाजाला स्वतःची भाषा आणि त्याच्या परिसरामध्ये बोलली जाणारी भाषा या दोन्ही सांभाळणं हे थोडा अशक्य होतंय पण भाषा ही माणसाच्या अस्तित्वाची खूण आहे कारण माणसाचं सामाजिक अस्तित्व त्या त्या भाषेवरून लक्षात येतं. माणसाच्या जगण्याचा जीवन व्यवहाराचा केंद्रवर्ती गाभा म्हणजेच भाषा आहे. भाषेशिवाय समाज आणि समाजाशिवाय भाषा असू शकत नाही इतका भाषा आणि समाजाचा अनोन्य संबंध आहे. बोली टिकल्या तर भाषा टिकतील. भाषा टिकल्या तर संस्कृती टिकेल आणि संस्कृती टिकली तर समाजातील मूल्यव्यवस्था टिकून राहिल. ही सगळी मूल्यव्यवस्था टिकवून धरण्यासाठीच त्या भाषेवरती प्रेम करणाऱ्या लोकांचीही तितकीच गरज आहे.

टाळण्या मरण , शिका मातृभाषेत /व्यवहार ते सर्व, करा मातृभाषेत /
एकूणच या शोधनिबंधाच्या अखेरीस काही निष्कर्ष हाती येतात ते पुढीलप्रमाणे.

निष्कर्ष:

- भाषेचा अभ्यास ही प्रत्येक समाजाची शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक गरज असते.
- माणसाच्या जगण्याचा जीवन व्यवहाराचा केंद्रवर्ती गाभा म्हणजेच भाषा आहे.
- भाषा टिकल्या तर संस्कृती टिकेल आणि संस्कृती टिकली तर समाजातील मूल्यव्यवस्था टिकून राहिल.
- मराठी ज्ञानभाषा ठरली तरच त्या भाषेला उज्वल भवितव्य असेल अन्यथा ती फक्त बोली बनून राहिल.
- आधुनिक उपकरणांचा सहभाग वाढवून मराठीचे क्षेत्र हे जर आपण व्यापक करू शकलो तरच मराठी भाषेचे संवर्धन आणि जतन होईल.
- मराठी भाषेच्या लेखनासाठी सर्वसमावेशक फॉन्ट असावा.
- राजनैतिक क्षेत्र, कायदा, सुव्यवस्था, सैनिकी, प्राद्यौगिकी,व्यवसाय आणि अर्थव्यवस्था इत्यादी क्षेत्रांमध्ये त्या भाषा वापरली जावी.
- भाषेमध्ये लवचिकता असेल तरच ती भाषा वापरणाऱ्यांची संख्याही वाढू शकते.
- भारतीय भाषांची एक लिपी झाली तर संपूर्ण देशभरामधील सर्वच भाषा या एकमेकांना वाचता येतील.
- इंग्रजी ही आपली भाषा आहे असं न मानता, मातृभाषेत ज्ञान दिले गेले पाहिजे.

११. इमोजीच्या भाषा मोठ्या प्रमाणावर वापरल्या जात आहेत, त्यामुळे भाषिक उपयोजनाचे क्षेत्र बदलले आहे.

१२. सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक राजकीय, शैक्षणिक, दैनंदिन व्यवहारांमध्ये मराठी भाषेचे महत्त्व हे जाणीवपूर्वक प्रसारित करणे ही गोष्ट अतिशय महत्त्वाची आहे.

१३. अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांनाही त्यांच्या स्थानिक किंवा मातृभाषेत शिकण्याची संधी मिळायला हवी.

१४. लोकशाहीच्या विकासासाठी लोकभाषेचा अवलंब करणे ही आजची खरी गरज आहे.

१५. विज्ञान, कायदा, तंत्रज्ञान यांच्याशी निगडित नवीन परिभाषा, नवीन शब्दप्रयोग यांचा सामाजिक प्रयोग केला पाहिजे.